

KICHIK BIZNES SUB'EKTLARIGA INVESTITSIYA JALB QILISHDA "INVESTITSIYA RISKLARINI BOSHQARISH" MEXANIZMI

Nematulloyev Suxrob Sobirovich

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Bank ishi kafedrası dotsenti., PhD.

Suxrobnematullayev@gmail.com

ORCID: 0009-0001-7100-5533

Annotatsiya: Ushbu maqolada kichik biznes subyektlariga investitsiya jalb qilish jarayonida yuzaga keladigan bank risklarini samarali boshqarish masalalari ko'rib chiqiladi. Asosiy e'tibor, investitsiya risklarini baholash va ularni minimal darajaga tushirish orqali tijorat banklarining kredit siyosatini optimallashtirishga qaratilgan. Tadqiqotda zamonaviy risklarni boshqarish modellari, xususan "Risklarni aniqlash – baholash – strategiya tanlash – monitoring – qaror qabul qilish" bosqichlarini o'z ichiga olgan tizimli yondashuv asosida bank investitsiyaviy faoliyatining barqarorligini ta'minlash mexanizmi taklif etilgan. Shuningdek, maqolada xorijiy davlatlar tajribasi asosida empirik misollar keltirilib, O'zbekiston bank sektorida qo'llanishi mumkin bo'lgan amaliy takliflar ishlab chiqilgan. Ilmiy ish natijalari kichik biznesning moliyaviy barqarorligini mustahkamlash va banklar tomonidan investitsion risklarni boshqarishda samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: kichik biznes, investitsiya, risklarni boshqarish, bank risklari, investitsion kredit, baholash mexanizmi, tijorat banki, monitoring, strategik yondashuv.

Kirish. Bozor iqtisodiyoti sharoitida kichik biznes subyektlari iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish, bandlikni ta'minlash va mahalliy resurslardan samarali foydalanishda muhim o'rin tutadi. Ushbu sektorning jadal rivojlanishi esa bevosita investitsion faollik darajasiga va banklar tomonidan moliyalashtirish imkoniyatlariga bog'liqdir. Shu bilan birga, investitsiya jarayonida vujudga keladigan noaniqliklar va moliyaviy xavflar banklar oldida dolzarb muammolarni keltirib chiqarmoqda. Ayniqsa, kichik biznes subyektlarining kreditga layoqatlilik darajasining pastligi, garov ta'minotining yetarli emasligi va bozor muhitidagi beqarorliklar banklarning investitsiya risklariga nisbatan ehtiyotkorona yondashuvini kuchaytirmoqda. Bank tizimi uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgan investitsion faoliyat, ayniqsa kichik biznesni qo'llab-quvvatlashga yo'naltirilgan kredit liniyalari, o'z navbatida kompleks risklarni boshqarishni talab etadi. Mazkur sharoitda investitsion risklarni tizimli aniqlash, ularni baholash va minimallashtirish bank faoliyatining barqarorligi va samaradorligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa banklar tomonidan raqamli vositalar va analitik modellardan foydalanib, investitsion risklarni boshqarish mexanizmini ishlab chiqishni va amaliyotga joriy etishni taqozo etadi.

Ushbu maqolada kichik biznes subyektlariga investitsiya jalb qilishda vujudga keladigan bank risklarini aniqlash, ularni baholash va minimallashtirish yo'llari o'rganiladi. Xususan, risklarni boshqarishning zamonaviy yondashuvlari asosida "identifikatsiya – baholash – strategiyani tanlash – monitoring – qaror qabul qilish" kabi bosqichlardan iborat bo'lgan integratsiyalashgan mexanizm taklif etiladi. Shu orqali banklar investitsion qarorlar qabul qilishda yuqori aniqlik va barqarorlikka erishishi mumkin bo'ladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Kichik biznes subyektlariga investitsiya jalb qilish va u bilan bogʻliq bank risklarini boshqarish masalasi hozirgi zamon bank amaliyoti va ilmiy izlanishlarida alohida oʻrin egallab kelmoqda. Bozor iqtisodiyoti sharoitida kichik biznes milliy iqtisodiyotning tayanch ustunlaridan biri hisoblanib, u nafaqat ish oʻrinlari yaratish, balki innovatsiyalarni joriy etish, mahalliy resurslardan foydalanish, eksport imkoniyatlarini kengaytirish kabi koʻplab yoʻnalishlarda strategik ahamiyat kasb etadi. Biroq, ushbu sektorni moliyalashtirish, ayniqsa banklar tomonidan investitsiya shaklida qoʻllab-quvvatlash jarayonida muayyan xatarlar yuzaga keladi. Bu esa banklar faoliyatida investitsion risklarni baholash, prognozlash va ularni samarali boshqarish zaruriyatini kuchaytiradi.

Ilmiy adabiyotlarda kichik biznesga yoʻnaltirilgan investitsiyalarning yuqori riskliligi koʻp hollarda qarz oluvchining moliyaviy barqarorligi pastligi, toʻliq axborot yetishmasligi (axborot asimmetriyasi), garov taʼminotining yetarli emasligi, iqtisodiy muhitning beqarorligi va institutsional infratuzilmaning rivojlanmaganligi bilan izohlanadi. Shuning uchun ham, xalqaro amaliyotda banklar tomonidan qoʻllanilayotgan investitsiya risklarini boshqarish mexanizmlari ilmiy jihatdan asoslangan, zamonaviy yondashuvlarga tayanadi.

Mazkur yoʻnalishda olib borilgan fundamental tadqiqotlar bank risklarini boshqarishda tizimli yondashuvlarning ahamiyatini ochib berishda muhim manba boʻlib xizmat qiladi. Jumladan, Gʻarb olimlari tomonidan ishlab chiqilgan kredit riskini modellashtirish usullari, aktiv sifati monitoringi va kapital adekvatligi tahlillari bu borada asosiy nazariy va amaliy asoslar sifatida qaraladi. Shu bilan birga, milliy ilmiy maktab vakillari ham ushbu mavzuda ilmiy izlanishlar olib bormoqda va Oʻzbekiston sharoitida kichik biznesning investitsion salohiyatini oshirishga qaratilgan bank strategiyalarini taklif etishmoqda.

Jahon banki va Xalqaro Valyuta Jamgʻarmasi mutaxassislari tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda bank risklarining kichik biznesga ajratiladigan investitsion resurslar sifati va hajmiga bevosita taʼsiri qayd etilgan. Masalan, Demirgüç-Kunt, Pedraza va Ruiz oʻz tadqiqotlarida banklar kichik biznesga nisbatan ehtiyotkor yondashishining asosiy sabablari sifatida axborot asimmetriyasi, garov yetishmasligi va tahliliy vositalarning zaifligini koʻrsatishgan [2]. Shuningdek, Stiglitz va Weiss tomonidan ilgari surilgan kredit bozorlaridagi axborot nomutanosibligi nazariyasiga koʻra, banklar qarz oluvchining haqiqiy risk darajasini toʻliq aniqlay olmagan hollarda, kredit hajmini cheklashga va foiz stavkalarini oshirishga moyil boʻladi, bu esa kichik biznesni moliyalashtirishda jiddiy toʻsiqlarga olib keladi [3]. Yevropa Markaziy Banki tomonidan ishlab chiqilgan **Aktivlar sifati baholash** metodologiyasi esa bank investitsiyaviy risklarini baholashda stress-testlar, kapital yetarlilik koʻrsatkichlari va sektorlar kesimidagi diversifikatsiya mezonlarini alohida ajratib koʻrsatadi [4].

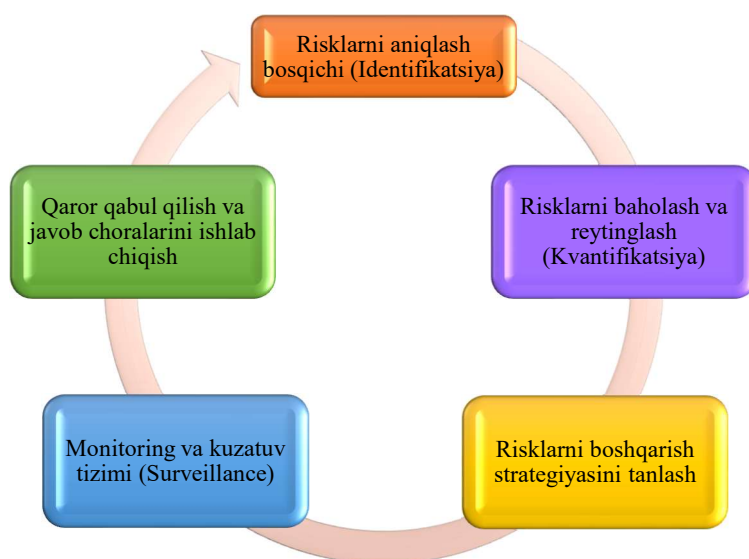
Mahalliy olimlardan S. Abdullayeva oʻz tadqiqotlarida kichik biznes subyektlariga investitsiya jalb qilishda bank risklarini tahlil qilishda kredit portfeli diversifikatsiyasi va garov siyosatini modernizatsiya qilish zarurligini taʼkidlaydi. Unga koʻra, Oʻzbekistonda tijorat banklari kredit siyosati investitsiya risklarini chuqur tahlil qilish vositalaridan hali toʻliq foydalana olmayapti [5]. Shuningdek, Sh. Xoliqulov tomonidan oʻrganilgan tadqiqotda kichik biznesga qaratilgan investitsion

kreditlarning kam samaradorligi sabablari sifatida notekis tarmoqlararo taqsimot, risklarni boshqarishdagi institutsional zaifliklar va banklararo axborot almashinuvi tizimining sustligi qayd etilgan [6].

Yana bir muhim jihat shuki, Yaponiya va Germaniya kabi mamlakatlarda banklar tomonidan kichik biznesga investitsiya yo‘naltirishda risklarni boshqarish tizimlari raqamli platformalar bilan integratsiyalashgan bo‘lib, qarorlar real vaqt rejimida baholanadi. Barrell, Davis va Fic bank aktivlari tarkibidagi riskli investitsiyalarning ta’siri va ularni minimallashtirish strategiyalarini empirik uslubda tahlil qilib, banklarning moliyaviy barqarorligini ta’minlashda risk-modellar muhim vosita ekanini ko‘rsatib bergan [1]. Shu bilan birga, O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan ishlab chiqilgan “Bank risklarini boshqarish konsepsiyasi”da banklar faoliyatida risklarni aniqlash, ularni vaqtida monitoring qilish va maqbullashtirish bo‘yicha amaliy ko‘rsatmalar berilgan bo‘lib, bu sohada normativ hujjatlar tizimi bosqichma-bosqich takomillashmoqda [7].

Tadqiqot metodologiyasi. Mavzu bo‘yicha ilmiy tadqiqot olib borishda analitik taqqoslash, tadqiqotning mantiqiy va taqqoslama tahlil ma’lumotlarni guruhlash, ularni bir-biri bilan solishtirish yo‘li bilan statistik qayta ishlash usuli, miqdor va sifat ko‘rsatkichlar hisoblash kabi uslublardan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Kichik biznes investitsion kredit risklari turlari. Tijorat banklarining kichik biznesga ajratadigan investitsion kreditlarida uchraydigan asosiy xavf – qarz oluvchi qarzini qaytara olmaslik xavfi, ya’ni kredit tavakkalchiligi. Bundan tashqari loyihaning bozor sharoitlari (talab va narx o‘zgarishi), valyuta kursi o‘zgarishi kabi omillar ta’siri ham inobatga olinishi lozim. Kichik biznes sub’ektlari ko‘pincha moliyaviy hisobotlari ishonchsiz va tarqatilgan (barcha resurslarni yoki sarmoyani bir joyga yoki bir turdagi aktivga yo‘naltirmaslik) usulga amal qilmasligi sababli, banklar kredit portfelini diversifikatsiya qilishga e’tibor beradi. Shu bilan birga, operatsion (ichki boshqaruvdagi kamchiliklar) va siyosiy-huquqiy risklar ham kredit berish vaqtida baholanadi.

1-rasm. Tijorat banklari uchun “Investitsion risklarni boshqarish mexanizmi” modeli

Risklarni aniqlash va baholash metodologiyalari. Kredit riskini baholash jarayonida banklar qarz oluvchining moliyaviy holatini chuqur tahlil qilishadi. Banklar odatda sifatli va miqdoriy omillarni birgalikda inobatga oladi: masalan, kompaniya rahbarlari va menejerlarining tajribasi, bozor raqobati, eksport salohiyati yoki valyuta xavfi kabi sifatli ma'lumotlarni ko'rib chiqadi; hamda biznesning daromadlilik, naqd pul oqimi va balans tuzilishi kabi moliyaviy ko'rsatkichlarni tahlil qiladi. Eng yaxshi amaliyot sifatida katta tashkilotlarda ichki kredit reytingi va scoring modellarini joriy qilish tavsiya etiladi (xususan, qarzdar darajasi bo'yicha PD–LGD modellar). Riskni baholash uchun kredit komissiyalari va rad etish yoki ma'qullash jarayonlari ham aniq me'yorlarga asoslanadi.

Risklarni kamaytirish va boshqarish mexanizmlari. Tijorat banklari riskni minimallashtirish uchun bir necha mexanizmlarni qo'llaydi. Birinchi navbatda, kredit portfelini diversifikatsiya qilish muhim – ya'ni kreditlarni turli tarmoqlar, mintaqalar va mijoz guruhlari bo'yicha taqsimlab, “hamma tuxumni bir savatga solmaslik” (Barcha sarmoyani yoki resursni bitta sohaga yoki yo'nalishga jalb qilmaslik, balki uni bir nechta yo'nalishlarga taqsimlash kerak.) tamoyiliga amal qilinadi. Ikkinchidan, har bir kredit bo'yicha maksimal limitlar belgilash orqali bank aks ettirilishi mumkin bo'lgan yo'qotishlarni cheklaydi. Uchinchidan, banklar oldindan zaxiralar (rezerv jamg'armalari) shakllantirib, qaytarilmay qolgan qarzlarni yopishga tayyor turadi. Masalan, O'zbekistonda kichik biznes kreditlari uchun davlat Kafolat Jamg'armasi faoliyatda: u kreditning garovsiz qolgan qismini ta'minlab, banklar riskini kamaytirishga yordam beradi. Bundan tashqari, banklarning ichki siyosatlarida xavf qabul qilish darajasi (risk appetite), qarzdarlik bo'yicha limit va eski kreditlarni nazorat qilish choralari o'rnatiladi. Globalizatsiya sharoitida iqtisodiy shoklarga tayyor turish maqsadida banklar portfelga stress-test o'tkazadi va kredit risklarini bo'limma-bo'lim kuzatadi.

Risk tahlili va qaror qabul qilish modeli. Banklarda qaror qabul qilish tizimi kredit riskiga asoslangan aniq modellarga tayangan. Bunda an'anaviy kredit siyosatiga qo'shimcha, kredit scoring va ichki reyting modellaridan foydalaniladi. Masalan, ichki reyting tizimi orqali har bir mijozga baho beriladi va xar bir turdagi kredit mahsulotlari uchun alohida baholash mezonlari aniqlanadi. Shuningdek, ma'lumot tizimlari (MIS) bankning kredit portfeli tarkibini, konsentratsiyalarini va qaror qabul qilish mezonlarini tahlil qilib boradi. Bank menejeri va kredit komissiyasi risk sohasidagi ma'lumotlarga asoslanib optimallashtirilgan qarorlar qabul qiladi; ya'ni bank faoliyatini chuqur bilib, kredit va investitsiya siyosatida optimal qaror qabul qilishga intiladi. Bunday tizimlar bankka eksponensial rentabellikka (“Eksponensial rentabellik” — bu ibora odatda daromad yoki foyda o'sishining geometrik (eksponensial) xarakterda bo'lishini anglatadi. Ya'ni, bank yoki biznes foydasi har yili teng miqdorda emas, balki yildan-yilga tobora oshib boruvchi tezlikda o'sadi.) erishish hamda kutilyotgan xavflar darajasi bilan muvozanat saqlash imkonini yaratadi.

Kichik biznes investitsiyalarini jalb qilish samaradorligi. Yuqoridagi mexanizmlar banklarning qarz berish jarayonini ishonchliligi va sifati oshirishga qaratilgan. Aslida, investitsiya jarayonida favqulodda holatlar hisobga olinib, faqat real samarador loyihalarga kredit ajratish bandlari kuchaytiriladi. Tadqiqot tavsiyalariga

ko'ra, banklar investitsion loyiha tanlovini yanada kuchaytirib, foyda ko'rish imkoniyati yuqori bo'lgan loyihalarga kredit yo'naltirishi va malakali kadrlarni jalb qilishi zarur. Bunday yondashuv kredit riskini minimal darajaga tushiradi va banklarning kichik biznesga ajratiladigan sarmoyalarini samaraliroq qiladi. Shu tariqa, xavfni boshqarish mexanizmi orqali bank va kichik biznes o'rtasidagi ishonch mustahkamlanadi va investitsiyalarni jalb qilish sezilarli darajada o'sadi.

Xulosa. Umuman olganda ushbu maqolada kichik biznesga kredit berishda investitsion risklarni boshqarish jarayonida ijodiy yondashuvlar va zamonaviy modellar taklif etildi. Xususan, qarzдорlarga baho berishda an'anaviy moliyaviy ko'rsatkichlar bilan bir qatorda, rivojlangan texnologiyalarga asoslangan prognoz modellaridan foydalanish ham bugungi kunning asosiy talabidir. Bundan tashqari, kredit siyosati va portfel diversifikatsiyasini ilg'or talablar asosida qayta ko'rib chiqish tavsiya etiladi (masalan, SWOT-tahlil, stress-test ssenariylari). Amaliy tavsiyalarda esa, banklar investitsion loyihalarni kompleks ekspertizadan o'tkazib, faqat yuqori samarador loyihalarga kredit ajratishlari va ushbu jarayonda yuqori malakali mutaxassislarni jalb qilishlari zarur. Bunday qadamlar kredit risklarini minimal darajaga tushirib, banklarning kichik biznes investitsiyalari samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan manbalar:

1. Abdullayeva S. Kichik biznes subyektlariga investitsiya jalb qilishda bank risklarini baholash muammolari // Bank ishi va moliya: ilmiy-amaliy jurnal. – 2022. – T. 2, №4. – B. 45–52.
2. Barrell R., Davis E. P., Fic T. Bank aktivlari tuzilmasi va bu tuzilmaning moliyaviy barqarorlikka ta'siri // Journal of Banking & Finance. – 2023. – Vol. 152. – Article 106501. – DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2023.106501> (дата обращения: 05.06.2025).
3. Demirgüç-Kunt A., Pedraza A., Ruiz C. Yuksalib kelayotgan bozorlar sharoitida bank rentabelligi va moliyaviy mustahkamlik // World Bank Policy Research Working Paper. – 2023. – No. 10245.
4. Evropa Markaziy banki. Aktivlar sifati baholash metodologiyasi (Asset Quality Review). – Frankfurt: ECB Publications, 2023.
5. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Yillik hisobot – 2023 (bank tizimi rivojlanishi bo'yicha bo'limlar). – URL: <https://www.cbu.uz> (дата обращения: 05.06.2025).
6. Stiglitz J. E., Weiss A. Axborot nomutanosibligi sharoitida kredit resurslarini cheklash // The American Economic Review. – 1981. – Vol. 71, No. 3. – P. 393–410.
7. Xoliqulov Sh. O'zbekiston bank tizimida investitsiya risklarini boshqarish strategiyalari // Iqtisodiyot va innovatsiya. – 2021. – T. 3, №1. – B. 23–31.